

9. Για τη διαμάχη γύρω από το ζήτημα της νομιμότητας της μουσικής στο Ισλάμ, βλ. Shiloah (1995, σ. 31-44).
10. Αναλυτικά για το κίνημα των φακήδων, βλ. Ιναλτζίκ (1995:13-315): Zilfi (1986).
11. Αναλυτικά για τη συμμετοχή ουλεμάδων στην κοσμική μουσική, βλ. Feldman (1996, σ. 80-84).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

- Ayangil, Ruhi, «Western Notation in Turkish music», *Journal of the Royal Asiatic Society Series* 3/18.4 (2008), σ. 401-447.
- Behar, Cem / Alan Duben, *Istanbul Households: Marriage, Family and Fertility, 1880-1940*, Cambridge University Press, Κέμπριτζ 1991.
- Behar, Cem / Alan Duben, *Aşk Olmayınca Meşk Olmaz*, YKY, Ιστανμπούλ 1998.
- Behar, Cem / Alan Duben, *A Neighborhood in Ottoman Istanbul: Fruit Vendors and Civil Servants in the Kasap İlyas Mahalle*, State University of New York Press, Άλμπανι 2003.
- Behar, Cem / Alan Duben, *Şeyhülislam'ın Müziği. 18. Yüzyılda Osmanlı/Türk Musikisi Ve Şeyhülislâm Esad Efendinin Atrabül-âsârı*, YKY, Ιστανμπούλ 2010.
- Bozdoğan, Sibel / Kasaba, Reçat (επιμ.), *Rethinking Modernity and National Identity in Turkey*, University of Washington Press, Σιάτλ-Λονδίνο 1997.
- Çinar, Alev, *Modernity, Islam, and Secularism in Turkey: Bodies, Places, and Time*, University of Minnesota Press, Μινεάπολις 2005.
- Eickelman, Dale F., «The Art of Memory: Islamic Education and Its Social Reproduction», *Comparative Studies in Society and History* 20/4 (1978), σ. 485-516.
- Feldman, Walter, *Music of the Ottoman Court: Makam, Composition and the Early Ottoman Instrumental Repertoire* (Intercultural Music Studies 10), Verlag für Wissenschaft und Bildung, Βερολίνο 1996.
- Ιναλτζίκ, Χαλίλ, *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία. Η κλασική εποχή, 1300-1600*, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1995.
- Μακρής, Γεράσιμος, *Ισλάμ. Πεποιθήσεις, πρακτικές και τάσεις*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2004.
- Shiloah, Amnon, *Music in the World of Islam: A Socio-Cultural Approach*, Wayne State University Press, Ντιτρόιτ 1995.
- Wright, Owen, «Middle Eastern Song-text Collections», *Early Music* 24/3 (1996), σ. 454-469.
- Zilfi, Madeline, «The Kadizadelis: Discordant Revivalism in Seventeenth-Century Istanbul», *Journal of Near Eastern Studies* 4 (1986), σ. 251-269.

Για το βιβλίο:

Kevin Featherstone / Δημήτρης Παπαδημητρίου, *Τα όρια του εξευρωπαϊσμού. Δημόσια πολιτική και μεταρρυθμίσεις στην Ελλάδα*, μτφρ. Ξενοφών Μπαμιατζόγλου, εκδ. Οκτώ, Αθήνα 2010, 311 σ.

ΜΑΤΑΙΩΜΕΝΟΣ ΕΞΕΥΡΩΠΑΪΣΜΟΣ

ΑΝΔΡΕΑΣ ΠΑΝΤΑΖΟΠΟΥΛΟΣ

Η σημερινή οικονομική κρίση και το πολιτικό αδιέξοδο των μεταρρυθμίσεων στην Ελλάδα θέτουν εκ νέου ερωτήματα που αφορούν τις δυνατότητες της χώρας ως προς τον εξευρωπαϊσμό της. Βέβαια, ο τελευταίος μένει να οριστεί· πολλές φορές ταυτίζεται με τον «εκσυγχρονισμό», όρο επίσης ρευστό, σε κάθε περίπτωση, δύσκολα εννοιολογήσιμο. Ας πούμε, ωστόσο, για τις ανάγκες της τρέχουσας συζήτησης, αλλά κυρίως των ερμηνευτικών υποθέσεων της σημαντικής μελέτης των Kevin Featherstone (κατόχου της έδρας «Ελευθέριος Βενιζέλος» και διευθυντή του «Ελληνικού Παρατηρητηρίου» του LSE) και Δημήτρη Παπαδημητρίου (αναπληρωτή καθηγητή πολιτικής επιστήμης και συνδιευθυντή του κέντρου Jean Monnet στο Παν/μιο του Μάντσεστερ), ότι εξευρωπαϊσμός θα μπορούσε να σημαίνει την εκ μέρους της Ελλάδας παραγωγική αφομοίωση κοινωνικο-οικονομικών προτύπων και αντίστοιχων λειτουργιών, όπως αυτές απορρέουν από τη διαδικασία της ευρωπαϊκής ενοποίησης. Πιο συγκεκριμένα, εξευρωπαϊσμός είναι η διαδικασία και το περιεχόμενο της εξωτερικής επέμβασης στο ελληνικό πολιτικό σύστημα.

Οι συγγραφείς, επιλέγοντας προς μελέτη την Ελλάδα, επικεντρώνουν το ερευνητικό τους ενδιαφέρον στις μεταρρυθμιστικές απόπειρες των προηγούμενων κυβερνήσεων του ΠΑΣΟΚ και της Νέας Δημοκρατίας για τις αλλαγές στο «ασφαλιστικό», στην «αγορά εργασίας», και την

ιδιωτικοποίηση της «Ολυμπιακής». Παρακολουθούν εκ του σύνεγγυς και λεπτομερικά αυτές τις μακρόχρονες διαδικασίες, παρουσιάζουν το πλαίσιο της ευρωπαϊκής επέμβασης, αναλύουν ενδελεχώς το λόγο και τις αντιδράσεις των κοινωνικών φορέων που εμπλέκονται σε αυτές, και τις μεταπτώσεις των κυβερνητικών παρεμβάσεων. Η ουσιαστική αποτυχία στα περισσότερα μέτωπα των εν λόγω μεταρρυθμίσεων, με την τυπική και μόνο εξαίρεση της «Ολυμπιακής», δείχνουν αφενός την περιορισμένη δυνατότητα επιβολής μιας ευρωπαϊκής κατεύθυνσης εκσυγχρονισμού, αφετέρου αναδεικνύουν σε όλη του τη μεγαλοπρέπεια το ελληνικό πρόβλημα: τα ανυπέρβλητα συστημικά εμπόδια που ορθώνονται στην υλοποίηση του εξευρωπαϊσμού.

Ποιοι είναι αυτοί οι παράγοντες του «συστήματος» που ακυρώνουν τις μεταρρυθμιστικές δυνατότητες; Δεν θα προδίδαμε την ουσία της μελέτης, αν υποστηρίζαμε ότι ένα από τα βασικά εμπόδια είναι οι λεγόμενες πελατειακές σχέσεις, εγγεγραμμένες ως τέτοιες, μέσα σε ένα πλέγμα αμοιβαίων εξαρτήσεων που συγκροτούν ένα εγγενώς αντιμεταρρυθμιστικό περιβάλλον. Οι «αποπάνω», δηλαδή οι κατά καιρούς κυβερνήσεις, παρά την κοινοβουλευτική ισχύ τους, καθίστανται όμηροι των αντιδράσεων των κοινωνικών εταίρων, από τη στιγμή που οι πρώτοι αναλάβουν μία σημαντική ανανεωτική θεσμική πρωτοβουλία. Στην αρχή, μια τέτοια πρωτοβουλία εκπλήσσει με την τόλμη της, και μπορεί πράγματι να εγγράφεται σε ένα πλαίσιο γνήσιου εξευρωπαϊσμού, στη συνέχεια, ωστόσο, προσκρούει στην αμετάθετη αντίσταση των «αποκάτω» και είτε αποτυγχάνει ολοσχερώς, είτε απονευρώνεται από τα καινοτόμα στοιχεία της. Έτσι, σε τελική ανάλυση, οι σχέσεις πολιτικής πατρωνείας, που μπορούμε λίγο πολύ να τις εντοπίσουμε παντού, δεν περιγράφουν «απλώς» μια ιδιαίτερη παθολογία, αλλά συνιστούν την μετωπική μίας μείζονος συστημικής αγκύλωσης: είναι το ίδιο το «σύστημα» που νοσεί, και όχι μόνο, παραδείγματος χάρη, ένα σχετικά απομονώσιμο τμήμα του (ας πούμε: ο συνδικαλισμός), ένα σύστημα στο οποίο όλοι είναι εμπλεκόμενοι, όλοι γίνονται συνυπεύθυνοι. Οι συγγραφείς θα το επισημάνουν με σαφήνεια: «Το σύστημα είναι το πρόβλημα. Όλα καθορίζονται από αυτό» (σ. 274).

Το σύστημα, με την έννοια αυτή, είναι και οι πολιτικοί και οι κοινωνικοί δρώντες, οι «ανταγωνιστικές» και «συγκλίνουσες» ταυτόχρονα κουλτούρες συν-(ε)νοχής του, οι παραθεσμικές ή και αντιθεσμικές διαδικασίες που τελικά όλοι αυτοί επιλέγουν για να υπερασπισθούν (και να επιβάλλουν) τα συμφέροντά τους. Το σύστημα, επομένως, δεν είναι μια κενή περιεχομένου συνθηματολογική επίκληση, δεν συνιστά έναν μονοαιτιακό αναγωγισμό κάθε αντιμεταρρυθμιστικής κακοδαι-

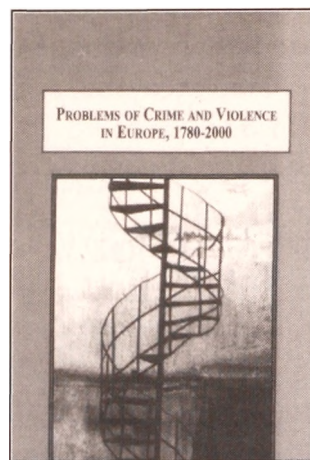
Ο Ανδρέας Πανταζόπουλος διδάσκει στο Τμήμα Πολιτικών Επιστημών του ΑΠΘ.

μονίας σε μια απρόσωπη, βολική και, τελικά, ανεξικνίαστη δομή, αλλά αποτελεί ένα συνδυασμό «διαρθρωτικών περιορισμών», δομικών εμποδίων, υλικών και διανοητικών, που τελικά εκβάλλουν στην «έλλειψη εμπιστοσύνης των πολιτών» και μαρτυρούν, επίσης, την «έλλειψη ενός ενημερωμένου κοινού και μιας ενεργού κοινωνίας των πολιτών, [την] περιορισμένη διάχυση της γνώσης και [την] απουσία μιας δημόσιας σφαίρας διαβούλευσης», παράγοντες που καταλήγουν στην αποδυνάμωση όλων των πολιτικών και των συμμετεχόντων στην πολιτική σκηνή» (σ. 275). Με την έννοια αυτή, θα συμπεράνουμε, από κοινού με τους συγγραφείς, ότι οι αιτίες της ελληνικής μεταρρυθμιστικής καχεξίας δεν οφείλονται στις έξωθεν ευρωπαϊκές επεμβάσεις, αλλά κατεξοχήν σε αζεπέραστους, σε παραλυτικούς εσωτερικούς περιορισμούς.

Θα λέγαμε ότι αυτή η ιδιότυπη κοινωνική διάβρωση της πολιτικής θα μπορούσε κάλλιστα να αναγνωρισθεί σε μια άτυπη προνεωτερική τάση, η οποία φαίνεται να πυροδοτεί διαδικασίες αντίστασης, ακόμα και παλινδρόμησης. Αν και δεν είναι αυτό ακριβώς το αντικείμενο της μελέτης τους, οι συγγραφείς δεν παραλείπουν να σημειώσουν την ύπαρξη μιας παντού παρούσας παραδοσιακής «πολιτισμικής νόρμας» που ματαιώνει σχεδόν κάθε μεταρρυθμιστική δυναμική. Σε μια άλλη αναλυτική προοπτική, αν αξιολογήσουμε την ισχύ επιρροής μιας τέτοιας διάστασης, που αποτυπώνεται και στην οριζόντια εξάπλωσή της, μπορούμε ίσως ακόμα καλύτερα να εντοπίσουμε μια πολύ βασική αιτία του ελληνικού προβλήματος. Το τελευταίο θα μπορούσε, στο πλαίσιο αυτό, να κατανοηθεί και ως «διαιτερότητα», ως «ελληνική εξαίρεση», της οποίας η αντίσταση στις προκλήσεις μιας ευρωπαϊκού τύπου φιλελευθεροποίησης των κοινωνικο-οικονομικών δομών είναι η άλλη όψη μιας μείζονος διάρκειας: ενός ανεξάληπτου, ακόμα, ελληνικού κοινοτισμού, εδραία αξιακή αφετηρία του οποίου εξακολουθεί να παραμένει το μη-φιλελεύθερο αντιστασιακό υπόδειγμα της ελληνο-ορθόδοξης κοινότητας. Μια πολιτική έκφραση της οποίας, στη σημερινή συγκυρία της «οικονομικής» κρίσης που διέρχεται η χώρα, είναι ένας «αμυντικός», οριζόντια διατεταγμένος, συντηρητικός λαϊκισμός. Ένας λαϊκισμός που σε τελική ανάλυση διασπά την έννοια του «κοινού συμφέροντος», και κατακερματίζει την κοινωνία.

Η αρετή της μελέτης των Featherstone/Παπαδημητρίου, λόγω και της εξειδικευμένης παραδειγματικής της επικέντρωσης, συνίσταται στο ότι ιχνηλατεί και αναπαριστά με εντυπωσιακή αναλυτική αξιοπιστία, εφοδιασμένη και με την πλέον έγκυρη βιβλιογραφική αρματωσιά, όλους τους αναβαθμούς της ελληνικής περιπλοκής. Εκκινεί από τη μελέτη ειδικών περιπτώσεων μεταρρυθμιστικής εμπλοκής, τέμνει τα διαδοχικά στάδια

της θεσμικής κακοφωνίας, για να καταλήξει όχι μόνο στην πιστοποίηση του δια ταύτα της αποτυχίας εξευρωπαϊσμού, αλλά και για να υποβάλει γόνιμες ερμηνευτικές υποθέσεις. Πρόκειται, ωστόσο, για επιστημονική μελέτη που μπορεί να διαβασθεί, και να αποτελέσει αντικείμενο γόνιμου προβληματισμού, και από ένα μη εξοικειωμένο με τέτοιες προσεγγίσεις κοινό, από όλους εκείνους που αναζητούν απαντήσεις στα «γιατί» της ιδιόμορφης ελληνικής «αντιστασιακής» υστέρησης, η οποία, ως προς ορισμένες τουλάχιστον όψεις της, δεν θα πρέπει να συγχέεται με άλλες εθνικές περιπτώσεις «εκτροπής» από τον ευρωπαϊκό κανόνα.

Για το βιβλίο:

Efi Avdela / Shani D' Cruze / Judith Rowbotham (επιμ.), *Problems of Crime and Violence in Europe, 1780-2000. Essays in Criminal Justice*, πρόλ. Jeffrey S. Adler, The Edwin Mellen Press, Λέβιστον-Κουήνστον-Λαμπέρ 2010, 352 σ.

ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΖΕΗ

Ο τόμος αυτός προέκυψε από το συνέδριο που οργάνωσαν το Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Κρήτης και το SOLON Academic Network, με έδρα το Ηνωμένο Βασίλειο, και που πραγματοποιήθηκε στο Πανεπιστήμιο της Κρήτης, το Μάρτιο του 2007, με θέμα τους διαφορετικούς, αντιφατικούς και σύνθετους τρόπους με τους οποίους η διαδικασία συγκρότησης του σύγχρονου κράτους, από τα τέλη του 18ου μέχρι το τέλος του 20ού αιώνα, παρεμβαίνει στην απονομιμοποίηση της βίας, δηλαδή στη μετατροπή της διαπροσωπικής βίας σε εγκληματική συμπεριφορά και δράση.

Σε ένα πρώτο επίπεδο ανάγνωσης, τα περιεχόμενα του τόμου οργανώνονται πάνω σε διαφορετικούς θεματικούς άξονες, γύρω από τους οποίους οι συγγραφείς συν-

Η Ελευθερία Ζέη διδάσκει ιστορία στο Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Κρήτης.

διαλέγονται μεταξύ τους, όχι πάντα μέσα από τα ίδια ιστοριογραφικά ή επιστημονολογικά εργαλεία ανάλυσης. Το πρώτο μέρος, με τίτλο «Modern states, modern subjectivities», αφορά το ρόλο της δια-προσωπικής βίας στη συγκρότηση νεότερων μορφών υποκειμενικότητας: το πρότυπο του «αποκτηνωμένου βετεράνου» στρατιώτη (brutalized veteran), κληροδότημα του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, χρησιμοποιήθηκε για να εξηγήσει όχι μόνο την ένταση της διαπροσωπικής βίας στις ευρωπαϊκές χώρες μετά τον πόλεμο, αλλά και τα επακόλουθα φαινόμενα πολιτικής βίας, στο άρθρο του Clive Emsley, ενώ στο άρθρο του Thomas Gallant οι πληθυσμοί των Ιονίων νήσων που καταφεύγει στον άγραφο κώδικα τιμής για να επιλύσει τις διαφορές του μετατρέπονται σταδιακά σε «ανθρώπους του νόμου» υπό την επίδραση της εγκαθίδρυσης του βρετανικού ποινικού και δικαστικού συστήματός στα νησιά (1817-1864).

Το δεύτερο μέρος, με τίτλο «Putting up (with) the system» εξετάζει τους τρόπους ενσωμάτωσης των ρυθμιστικών μηχανισμών του κέντρου στην περιφέρεια: σύμφωνα με το Δημήτρη Σταματόπουλο, η διείσδυση του εκκλησιαστικού δικαίου στην ιδιωτική σφαίρα της χριστιανικής οικογένειας και ο ρυθμιστικός ρόλος του Πατριαρχείου σε ζητήματα αστικού δικαίου στα νεοσύστατα βαλκανικά κράτη του 19ου αιώνα διαμόρφωσε ένα ενδιαμέσο πεδίο δυνατοτήτων και στρατηγικών επίλυσης των ενδοοικογενειακών διαφορών ανάμεσα στους παλαιότερους οθωμανικούς θεσμούς και το νέο δίκαιο των εθνικών κρατών. Η έρευνα του Peter Becker πάνω στους διαφορετικούς τρόπους με τους οποίους οι «τοπικές» αστυνομικές διοικήσεις Γερμανίας και Αυστρίας υποδέχτηκαν και εφήρμοσαν τις τεχνολογικές εξελίξεις της εγκληματολογίας στα τέλη του 19ου αιώνα στην Ευρώπη, ιδιαίτερα των μεθόδων αναγνώρισης της ταυτότητας του «εγκληματία» (ανθρωπομετρικά στοιχεία και δακτυλικά αποτυπώματα), αποκαλύπτει μια πολύ πιο σύνθετη εικόνα διαπραγμάτευσης της κατασταλτικής εξουσίας, μέσω της τεχνολογίας, από την εικόνα που δίνει το κεντρικό κράτος. Στο παράδειγμα της Γαλλίας, ο Emmanuel Berger δείχνει ότι ο αποδιορθωτικός ρόλος των τοπικών δικαστηρίων και των τοπικών αντιλήψεων παλαιού καθεστώτος περί εγκληματικότητας στην εφαρμογή των νόμων του Διευθυντηρίου, συνέβαλε στη διατήρηση της φιλελεύθερης νομικής παράδοσης της Επανάστασης (νομοθεσία 1790-1791), γι' αυτό, εξάλλου, και οι ναπολεόντειες νομοθετικές μεταρρυθμίσεις στόχευαν στην κρατική υπαγωγή της εξουσίας τους.

Στο τρίτο μέρος, με τίτλο «Negotiating marginalities», εξετάζονται οι μορφές διαπραγμάτευσης μεταξύ του κράτους και των «περιθωριακών» ομάδων, ιδιαίτερα των γυ-